

نقش صلۀ رحم در تحکیم خانواده*

- اسماعیل خارستانی^۱
- فاطمه سیفی^۲

چکیده

نهاد خانواده یکی از مقدس‌ترین و با ارزش‌ترین نهادهاست که شناخت آسیب‌های آن در بهسازی خانواده و جامعه تأثیر بسزایی دارد؛ زیرا کج‌روی‌های گوناگون اجتماعی خانواده‌های نابهنجار در شخصیت افراد، و در نتیجه جامعه اثر می‌گذارند. اسلام تحکیم پیوندهای خویشاوندی و استحکام روابط خانوادگی را به شدت مورد تأکید و توجه قرار داده است. یکی از راه‌کارهای مؤثر اخلاقی در اسلام برای تحکیم روابط خانوادگی و استحکام اجتماعی، برقراری ارتباط دوستانه با خویشاوندان است که اصطلاحاً به آن «صلۀ رحم» می‌گویند و در قرآن کریم به آن سفارش بسیار شده است و اهل‌بیت علیهم‌السلام نیز بر این موضوع تأکید بسیار کرده‌اند. هدف این تحقیق بررسی نقش صلۀ رحم در تحکیم خانواده و دوری از آسیب‌های اجتماعی بر مبنای سیره و اندیشه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام است. روش تحقیق، تلفیقی از دو روش تحلیلی و توصیفی است. در این تحقیق اهمیت و ضرورت صلۀ رحم، آسیب‌های ناشی از

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۸/۱۲ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۲/۱۲.

ناهنجاری‌های ارتباطی در خانواده، مؤلفه‌های مؤثر در تحکیم روابط خانوادگی و ارتباطات خویشاوندی، مصادیق صلۀ رحم و آثار و پیامدهای صلۀ رحم در سیره و اندیشه‌های اهل بیت علیهم‌السلام مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: اهل بیت علیهم‌السلام، صلۀ رحم، خانواده، تحکیم، آسیب اجتماعی.

مقدمه

انسان موجودی اجتماعی است و بدون همیاری دیگران و بهره‌گیری از کمک‌های مادی و معنوی آنان نمی‌تواند زندگی خود را تنظیم کند، موانع و مشکلات را از سر راه پیشرفت خود بردارد و به اهداف خود برسد. خویشاوندان، بهترین حامیان اجتماعی هر فردی هستند و با حمایت‌های خویش، هم می‌توانند زمینه رشد و تحول و کمال اعضای خانواده را فراهم سازند و هم در کمک به فرد برای برخورد با شرایط گوناگون و رویدادهای زندگی اجتماعی نقش آفرینی کنند (آمدی، ۱۳۶۳، ج ۲، حدیث ۲۴۵۳).

اغلب، افراد تربیت شده خانواده‌های اصیل دینی که قانون صلۀ رحم و حفظ پیوند اعضا را ادارک کرده و عمل نموده‌اند، وقتی وارد اجتماع رسمی شدند، دست به افساد در زمین نمی‌زنند، زیرا با روح پیوند و ایثار، گام به جامعه نهاده‌اند، ولی کسانی که از خانواده‌های غیر دینی برخاستند، اغلب چون اصل پیوند فطری بین اعضا را در اثر رعایت نکردن قانون صلۀ رحم و ایثار و تعاون و... فراموش کرده‌اند، با ورودشان به جامعه رسمی، پدیده‌های توحش و تندخویی نیز ظهور خواهد کرد.

سخن از خانواده، ارزش و تقدس و شیوۀ حفظ و استحکام آن، در واقع سخن از آرامش روحی، تعالی و کمال انسان است، همچون انسان، خود و جامعه خود را در خانواده و از دریچۀ زندگی خانوادگی می‌شناسد و می‌یابد.

خانواده یکی از نظام‌های اولیه جوامع بشری است که با وجود تحولات اساسی، در اهداف و کارکردهای خود ثابت مانده است و هنوز هم در همه

جوامع اهمیت اساسی دارد. خانواده مناسب‌ترین نظام برای تأمین نیازهای مادی، معنوی و روانی بشر بوده و بهترین بستر را برای تأمین امنیت و آرامش روانی اعضا، پرورش نسل جدید و اجتماعی کردن فرزندان و برآورده ساختن نیازهای عاطفی افراد فراهم نموده است.

اهمیت پرداختن به موضوع تحکیم خانواده، ریشه در اهمیت نهاد خانواده دارد، نهاد مقدس خانواده، رکن بنیادین اجتماع بشری و محمل فرهنگ‌های گوناگون است تا آن جا که سعادت و شقاوت امت‌ها، مرهون هدایت و ضلالت خانواده می‌باشد. اولین شرط داشتن جامعه‌ای سالم و پویا، سلامت و پایداری خانواده است. همه دستاوردهای علمی و هنری بشر در سایه خانواده‌های سالم و امن پدید آمده است. علاوه بر این، کارایی و ارزش علم و هنر نیز در صورت برپایی خانواده است و بدون خانواده، نه تنها هویت انسانی بشر نابود می‌شود، بلکه همه تلاش‌های فردی و اجتماعی نیز در حقیقت بی‌ثمر و نافرجام خواهد ماند (فرجاد، ۱۳۶۳، ۲۰).

در تمام طول تاریخ افرادی بوده‌اند که به دلایل گوناگون هنجارها، مقررات و مقدسات اجتماعی را نادیده گرفته و دست به اعمال مجرمانه زده‌اند. عمل مجرمانه نظم اجتماعی را مختل می‌سازد و جامعه را دچار اختلال و نابسامانی می‌نماید. بنابراین آسیب‌های اجتماعی، هرگونه رفتار فردی و گروهی که از هنجارهای اجتماعی، انحراف داشته باشد و به حقوق افراد جامعه آسیب برساند را شامل می‌شود. آسیب‌های اجتماعی و جرایم، اموری نسبی هستند، بنابراین بر حسب فرهنگ‌ها، جوامع و مکاتب مختلف تعاریف گوناگونی برای آنها وضع شده است (مقدس جعفری، ۱۳۷۶، ۶۰).

بدون تردید، خانواده‌های لجام گسیخته و متزلزل، جامعه متزلزل را پدید می‌آورند. جامعه‌ای که در آن نشانی از خانواده سالم یافت نمی‌شود. میزان طلاق روز به روز بالا می‌رود و ازدواج‌های مطلوب و برنامه‌ریزی شده کم‌تر صورت می‌گیرد. به طور کلی، ریشه بسیاری از کج‌روی‌های اجتماعی را باید در خانواده

جستجو کرد (شعاع کاظمی، ۱۳۸۴، ۴۴).

به همین دلیل صلهٔ رحم، اصل مهمی است که جامعهٔ کوچک را درست تربیت کرده و زمینهٔ شکوفایی جوامع بزرگ را فراهم می‌نماید. صلهٔ رحم، اصل حاکم بر خویشاوندان و محارم و وابستگان خانوادگی است.

بیان مسأله

انسان برای زندگی اجتماعی خود نیاز به ارتباط با دیگران دارد تا از تنهایی بیرون آید و شادابی روحی خود را در ادامهٔ زندگی حفظ کند. خداوند سبحان، روابطی که نقش حیاتی در محبت و صفای زندگی اجتماعی بشر دارد، را تحت دستورات واجب و مستحب خویش قرار داده است، تا زندگی اجتماعی و خانوادگی، گرمای بیشتری پیدا کند (زاهری، ۱۳۸۷، ۲۰۱).

علت این که اسلام نسبت به نگهداری و حفظ پیوند خویشاوندی این همه پافشاری کرده، این است که همیشه برای اصلاح، تقویت، پیشرفت، تکامل و عظمت بخشیدن به یک اجتماع بزرگ، چه از نظر اقتصادی یا نظامی و چه از نظر جنبه‌های معنوی و اخلاقی، باید از واحدهای کوچک آن شروع کرد، با پیشرفت و تقویت تمام واحدهای کوچک، اجتماع عظیم، خود به خود، اصلاح خواهد شد.

با گسترش فرهنگ صلهٔ رحم و معاشرت‌های فامیلی و احساس تعلق به گروه خانواده، هم‌نوایی گروهی افزایش می‌یابد و افراد برای رعایت هنجارهای پذیرفته شدهٔ خانواده تلاش می‌کنند. از آن جا که فرد اغلب غیر از آداب و رسوم گروهی، که وابسته به آن است، ارزش‌های دیگری را به رسمیت نمی‌شناسد و از سوی دیگر، اگر کسی از مصالح جمع پیروی نکند از شبکهٔ حقوق و وظایف متقابل گروهی طرد می‌شود، خود به خود جلو بسیاری از ناهنجاری‌ها و بزه‌کاری‌ها را می‌گیرد.

بنابراین، صلهٔ رحم و ارتباط‌های خانوادگی، هم در ارائهٔ ارزش‌های مثبت و

گسترش هنجارها و پای‌بندی افراد به آن نقش مؤثری دارد و هم نسبت به ناهنجاری‌ها و بزه‌کاری‌های اجتماعی نقش بازدارندگی خواهد داشت، «ان صلة الرحم والبر لیهونان الحساب و یعصمان من الذنوب» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸، باب ۲۳، حدیث ۱۵۹)؛ و مانند کنترل‌کننده اجتماعی نامرئی، اعضای خانواده را زیر چتر حمایتی خود قرار می‌دهد. بدیهی است که این فرایند در طول عمر از ابتدای کودکی تا دوران کهنسالی می‌تواند به طور فعال تأثیرگذار باشد. در نتیجه دوری از ناهنجاری‌ها و انتقال فرهنگ و هنجارهای صحیح اجتماعی از یک نسل به نسل دیگر آسان می‌شود. بنابراین، یکی از راه‌های حفظ جامعه و افراد از لغزش‌ها و انحرافات و تضمین کارآمدی خانواده، گسترش صله رحم است. آموزه‌های اسلامی به این اصل مهم و اساسی سفارشات بسیاری کرده‌اند و در گفتار و رفتار برای ما نمایان ساخته‌اند که جهت تحکیم خانواده و دوری از آسیب‌های اجتماعی در محیط خانواده و در ارتباطات خویشاوندی چگونه عمل نماییم. با بهره‌گیری از این رهنمودهاست که از خطر افتادن در مسیر آسیب‌مصون خواهیم ماند. بنابراین مسأله اصلی این پژوهش بررسی و تحلیل سیره و اندیشه‌های اهل بیت علیهم‌السلام در خصوص نقش صله رحم در تحکیم خانواده و دوری از آسیب‌های اجتماعی است که در این خصوص اهمیت و ضرورت صله رحم بررسی شده و مؤلفه‌های مؤثر در تحکیم روابط خانوادگی و ارتباطات خویشاوندی مورد تحلیل قرار گرفته و به مصادیق و آثار صله رحم اشاره می‌شود.

پیشینه تحقیق

در این جا به تعدادی از پژوهش‌های مرتبط با موضوع تحقیق به اختصار اشاره می‌شود.

بیدی (۱۳۹۱) در تحقیق خود با عنوان «صلة رحم در آیات و روایات و پیامدهای فردی و اجتماعی آن» نشان داد که صله رحم به اندازه‌ای اهمیت دارد

که انجام آن موجب ثواب چندین برابر و عاقبت به خیر شدن و قطع آن، موجب لعنت، و سوء عاقبت و ممنوعیت از نجات است (زیدی، ۱۳۹۱).

زیدی (۱۳۹۱) در تحقیق خود نشان داد که راه‌های تحقق صلۀ رحم متعدد است و از جمله آن، زیارت و بازدید، قرض به خویشاوندان، صدقه، عیادت، اطعام میهمانی، دعا و انجام عبادت، هدیه ازدواج با خویشاوندان، سلام کردن، نامه نگاری و ارتباطات جدید، اهتمام ورزیدن به امور آنها می‌باشد. در این تحقیق فوائد صلۀ رحم را بسیار زیاد بیان نموده که آرامش روانی و سلامت جسمی، ازدیاد عمر، رهایی از ابتلاها، زیادی رزق از جمله آنهاست. همچنین قطع رحم هم نتایج ناگواری از قبیل کاهش عمر، ابتلاء به فقر و بی‌اثر شدن اعمال نیک به همراه دارد (زیدی، ۱۳۹۱).

زمانی (۱۳۹۰) در تحقیق خود نشان داد که صلۀ رحم آثار مختلفی در بعد فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی دارد. فردی که صلۀ رحم می‌کند دارای سلامت جسم و روح و طول عمر بیشتر است و همچنین از برکات اخروی و دنیوی دیگر بهره‌مند می‌شود و اگر مردم به آثار صلۀ رحم پی ببرند، بیشتر به این واجب الهی روی می‌آورند؛ به ویژه در دوره‌ای که انسان‌ها، از ارتباطات خویشاوندی و روابط سالم عاطفی با یکدیگر دور شده‌اند. همچنین اگر انسان‌ها شیوۀ رابطه‌ی حسنه و تعاملات صحیح را بدانند. بیشتر مشکلات بشر حل می‌شود، نزاع‌ها کاهش می‌یابد، احتیاجات یکدیگر بیشتر حل می‌شود و استرس‌های اجتماعی بسیار کاهش می‌یابد. تأثیر صلۀ رحم در جوامع، منجر به کاهش تضادهای اجتماعی و روابط صحیح و بهتر در جامعه شده و بسیاری از مشکلات جوامع را حل می‌نماید (زمانی، ۱۳۹۰).

۴. سوالات تحقیق

۱. براساس سیره و اندیشه‌های اهل بیت علیهم‌السلام اهمیت و ضرورت صلۀ رحم در چیست؟

۲. از منظر اهل بیت علیهم السلام ناهنجاری‌هایی که ارتباطات خانوادگی و صلۀ رحم را با آسیب مواجه می‌کنند، کدام‌اند؟

۳. مؤلفه‌های مؤثر در تحکیم روابط خانوادگی و ارتباطات خویشاوندی از منظر اهل بیت علیهم السلام کدام‌اند؟

۵. مصادیق صلۀ رحم در سیره و اندیشه‌های اهل بیت علیهم السلام کدام‌اند؟

۶. بر مبنای سیره و اندیشه‌های اهل بیت علیهم السلام صلۀ رحم چه آثار و پیامدهایی به دنبال دارد؟

۵. روش پژوهش

طبق روش پژوهشی غالب در این گونه مسائل، روش ما در این تحقیق، تلفیقی از دو روش تحلیلی و توصیفی است. تلاش بر آن است تا با مطالعه و بازنگری متون و منابع دینی و آموزه‌های اهل بیت علیهم السلام و اندیشمندان مسلمان، ضمن توصیف و جمع‌بندی روایات اهل بیت علیهم السلام، به تبیین نقش صلۀ رحم در تحکیم خانواده و دوری از آسیب‌های اجتماعی پردازیم.

۶. یافته‌های پژوهش

۱-۶. براساس سیره و اندیشه‌های اهل بیت علیهم السلام اهمیت و ضرورت صلۀ رحم در چیست؟

۱-۱-۶. هم‌ردیف پرستش خداوند است.

اسلام تحکیم پیوندهای خویشاوندی و استحکام روابط خانوادگی را به شدت مورد تأکید و توجه قرار داده و صلۀ رحم و رسیدگی به بستگان را به عنوان یک ارزش الهی واجب کرده است و خدای متعال آن را در ردیف پرستش خویش قرار داده می‌فرماید: ﴿وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ﴾ (نساء/۳۶)؛ خدا را پرستید و هیچ چیز را شریک او قرار ندهید و به پدر و مادر و خویشان نیکی کنید.

در جای دیگر می‌فرماید: ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ (نساء/۱)؛ بترسید از آن خدایی که به نام او از یکدیگر درخواست می‌کنید؛ و دربارهٔ ارحام کوتاهی نکنید، همانا خداوند مراقب شماست.

۶-۱-۲. هم‌ردیف نماز و زکات است.

امام هشتم علیه السلام صلوة رحم را در ردیف نماز و زکات، که از واجبات عمده در دین مقدس اسلام است، بیان فرموده و در روایتی به هر سه دستور امر نموده است:

«إِنَّ اللَّهَ أَمَرَ بِثَلَاثَةٍ مَقْرُونَةٍ بِهَا ثَلَاثَةٌ أُخْرَى، أَمَرَ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ فَمَنْ صَلَّى وَلَمْ يَزُكْ لَمْ يَقْبَلْ مِنْهُ صَلَوَتُهُ، وَ أَمَرَ بِالشُّكْرِ لَهُ وَ لَوَالِدِيهِ فَمَنْ لَمْ يَشْكُرْ وَالِدِيهِ لَمْ يَشْكُرْ اللَّهَ وَ أَمَرَ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَ صَلَاةِ الرَّحْمِ، فَمَنْ لَمْ يَصِلْ رَحْمَةَ يَتَّقِ اللَّهَ عِزُّ وَ جَلُّ» (عطاردی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ۲۶۸)؛ خداوند در قرآن به سه چیز امر فرموده و مورد هر امری را هم دو چیز قرار داده که اطاعت آن امر به پیروی از هر دو چیز است. ۱. به نماز و زکات هر دو با هم امر فرموده، پس کسی که نماز بخواند و زکات ندهد، نمازش هم مقبول نیست؛

۲. خداوند امر به سپاس‌گزاری از خود و والدین کرده است، پس کسی که خدا را شکر کند، ولی از والدین قدردانی و سپاس‌گزاری نکند، در حقیقت خدا را شکر نکرده است؛

۳. امر به تقوا از خود و صلوة رحم نموده است، پس کسی که به تکلیف صلوة رحم عمل نکند، امر به تقوا را رعایت نکرده است.

۶-۱-۳. از واجبات دینی است.

صلوة رحم را از واجبات دین اسلام معرفی کرده‌اند. در این خصوص امام علی علیه السلام می‌فرماید: «أَنَّ صَلَاةَ الْأَرْحَامِ لِمَنْ مَوْجِبَاتِ الْإِسْلَامِ إِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ أَمَرَ بِأَكْرَامِيهَا»؛ همانا صلوة رحم از واجبات دین اسلام است و خداوند سبحان نسبت به

اکرام ارحام و خویشان امر فرموده است (آمدی، ۱۳۶۳، ۴۰۶، ح ۹۲۹۰).

جزئی از دین است

در اندیشه دینی ما، حفظ، توسعه و تعمیق روابط فامیلی و ارتباط صمیمانه و حمایتی خویشاوندان از آنچنان اهمیتی برخوردار است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آن را جزء دین دانسته‌اند: به حاضر و غایب امتم و آنانی که از اصلاّب مردان و ارحام زنان تا روز قیامت به دنیا می‌آیند، سفارش می‌کنم صله رحم کنند، اگرچه به فاصله یک سال راه باشد؛ زیرا صله رحم جزء دین است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۲، باب ۳، روایت ۷۳).

۴-۱-۶. از اهداف رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله است

کسی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: هدف از رسالت تو چیست؟ حضرت فرمود: هدف از رسالت من بندگی خدای یکتا، شکستن بت‌ها و پیوند میان ارحام است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۸، باب ۶۵، حدیث ۴۹).

۵-۱-۶. سبب سلامتی و آرامش است

از منظر تفکر دینی نقش صله رحم به گونه‌ای است که انجام آن سبب سامان‌دهی و ایجاد سلامت و عافیت و در طریق صحیح قرار گرفتن تمام امور می‌شود؛ آن جا که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «تبارّوا و تواصلوا... و تعطون العافیة فی جمیع امورکم» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴، باب ۱۷، حدیث ۱۰). همچنین در روایتی دیگر ارتباط خویشاوندی را سبب آرامش و تسکین خاطر افراد معرفی کرده و چنین می‌فرماید: «ایما رجل غضب علی ذی رحمه فلیقم الیه، ولیدن منه و لیمسه فان الرحم اذا مسّت الرحم سکنت» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۳، باب ۱۳۲، حدیث ۹)؛ هرگاه کسی از رحم خود عصبانی شود، و بر او غضب کند، پس باید به سوی او روانه شود و با او تماس برقرار کند. به درستی که دو

رحم در تماس با یکدیگر به آرامش و سکون می‌رسند.
اهمیت صلۀ رحم در اسلام به حدی است که می‌توان گفت جزء اولویت‌های بزرگ اسلامی است. هیچ راه نجاتی برای قاطع رحم وجود ندارد و برای صلۀ کننده، مژده فراوان است.

۲-۶. از منظر اهل بیت علیهم‌السلام ناهنجاری‌هایی که ارتباطات خانوادگی و صلۀ رحم را با آسیب مواجه می‌کنند، کدام‌اند؟
۲-۶-۱. عیب‌جویی

یکی از ناهنجاری‌هایی که سلامت خانواده را با آسیب مواجه می‌کند، عیب‌جویی‌هایی است که در ارتباطات خویشاوندی به وجود می‌آید.
امام رضا علیه‌السلام در پاسخ مردی که از برادرش شکوه می‌کرد فرمود: «... پرده‌پوشی کن و بر عیوبش روکش افکن...» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ۵۸).
عیب‌جویی اعضای خانواده به خصوص زن و مرد از یکدیگر در برابر فرزندان، به تدریج، باعث سرد شدن از یکدیگر و طلاق خواهد شد و زمینه را برای آسیب‌های اجتماعی فراهم می‌سازند.

۲-۶-۲. تحقیر یکدیگر

یکی از ناهنجاری‌هایی دیگری که موجب آسیب به بنیان خانواده می‌شود، تحقیر کردن افراد به خصوص در میهمانی‌های خویشاوندی است. امام صادق علیه‌السلام به نقل از پیامبر گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرموده‌اند: «خداوند فرمود: آشکارا به جنگ با من برخاسته آن کس که بنده مؤمن مرا خوار کند» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ۵۳).
پیشوایان دینی ما به هیچ وجه اجازه تحقیر و اهانت به کسی را نمی‌دادند. در صورتی که برای اعضای خانواده احترامی قائل نباشیم و به آنها توهین کنیم، رشته ارتباط بین خود و آنها را گسسته‌ایم.

۳-۲-۶. پر هزینه بودن برخی از ارتباطات

برپای میهمانی‌های پرهزینه و دادن هدایای گران‌قیمت به مناسبت‌های گوناگون به خویشاوندان خود سبب می‌شود، برخی از افراد به دلیل ناتوانی مال یا بخل با خویشاوندان قطع رابطه کنند. این امر از عوامل بسیار مهم در تضعیف پیوندهای خویشاوندی در جوامع امروزی است (شرف‌الدین، ۱۳۷۸، ۳۷۴).

اختلاف طبقات اجتماعی و شکاف اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... امروزه باعث شده که خانواده‌ها از سطح یکسانی برخوردار نباشند، لذا از عوامل ضعف ارتباط به شمار می‌روند. با تغییر در برخی از این نگرش‌ها و بی‌اهمیت جلوه دادن برخی دیگر می‌توان خود را به صلهٔ رحم ترغیب نمود و یا حداقل به سرزدن و نشست‌های کوتاه مدت تارفع آن بینش‌ها اقدام کرد.

۴-۲-۶. دستور تحکمی

هر فرد از اطرافیان‌اش انتظار دارد و دستور دادن کاملاً مغایر با این خواسته است. چرا که نوعی بی‌احترامی و به دیدهٔ تحقیر به دیگری نگریستن است. مطالبه کردن، فرمان دادن، فشار آوردن و رفتارهایی از این قبیل، دیگران را وامی‌دارد در مقابل ما صف‌آرایی کنند. برای جلوگیری از چنین واکنش‌هایی تنها کافی است خواسته‌های خود را محترمانه و در قالب تقاضا مطرح کنیم. وقتی چنین تقاضایی را می‌کنید، رفتارتان بر اثر احترام شکل می‌گیرد (کول، ۱۳۷۷، ۱۰۵).

امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «هر کس ریاست طلبد هلاک می‌شود» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳، ۴۰۵)؛ یعنی هر کس به دنبال ابراز برتری خود بر دیگران است و همواره دستور می‌دهد، کم‌کم ارزش و اعتبارش را از دست می‌دهد و دیگران را به خشم آورده و موجبات طرد شدن خود را فراهم می‌آورد. بنابراین در ارتباطات خویشاوندی اعضا نباید خواسته‌های خود را به صورت دستور تحکمی بیان نمایند.

۵-۲-۶. منت گذاشتن

چنان چه پس از انجام نیکی و احسان منت گذاشته شود، کدورت و دشمنی به وجود می‌آید و ارتباط بین اشخاص تیره می‌شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مذمت چنین عملی می‌فرمایند: «بهشت بر کسانی که بر دیگران منت گذارند، حرام است» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ۲۰۱). در حدیث دیگری می‌فرمایند: «میان منت گذار و جهنم، فاصله و حجابی نیست» (پاینده، ۱۳۷۷، ج ۱ و ۲، ۴۰۴، ح ۱۲۲۶). بنابراین باید مواظب بود در هنگام صلۀ رحم نباید به یکدیگر منت گذاشت، چون این امر به مرور سبب از بین رفتن استحکام خانواده می‌شود و آن را با آسیب‌های جدی مواجه می‌سازد.

۷-۲-۶. تحمیل نظر

یک فرد شایسته همواره در این فکر و اندیشه است که تا جایی که می‌تواند تلاش کند خواسته‌های مشروع خانواده خود را برآورده سازد و از تک‌روی و تحمیل کردن دیدگاه خود بر دیگران پرهیز دارد و افزون بر آن، خود را در مشکلات فراوانی گرفتار می‌سازد، تا خانواده‌اش بیشتر بهره‌مند شوند. امام رضا علیه السلام نمونه یک انسان کامل هستند که به رغم بزرگی و عظمت خود، نظر خود را بر کسی تحمیل نمی‌کردند. ابراهیم بن عباس گوید: هیچ‌گاه علی بن موسی الرضا علیه السلام را ندیدم که به کسی در سخن خود ظلم و ستم نماید (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ۱۸۴).

۸-۲-۶. بدخویی

انسان‌های تندخو، گاه بدون آن که بخواهند، به دیگران آزار می‌رسانند. بسیاری از اینان بد ذات نیستند و دوست ندارند که دیگران - به ویژه نزدیکان و خویشان و همسران خود - را اذیت کنند؛ اما حساسیت زیاد، حرارت و تندگی اخلاقی و کم‌طاقتی ایشان، موجب می‌شود که دیگران از آنها دل‌خور و دلتنگ

شوند و به صورت باری سنگین و تحمیلی بر دوش دیگران در آیند. این دسته، افزون بر آن که زندگی خود را آشفته می‌کنند، عیش دیگران را نیز منغص می‌سازند و محیط عصبی، حساس، شکننده و گاه در آستانه انفجار به وجود می‌آورند و خود و خانواده‌شان را در آن می‌سوزانند. اگر این وضعیت ادامه یابد و یا تشدید شود، اطرافیان و به ویژه همسر، به مقابله به مثل با همسر و یا گریز از شوهر و حتی خانه، روی می‌آورد و این‌ها از هم پاشیدگی خانواده را در پی دارد.

همچنین با وجود ترغیب به تزویج جوانان از سوی اسلام، ازدواج با افراد بدخو مورد نهی اهل بیت علیهم‌السلام است. امام رضا علیه‌السلام در راهنمایی حسین بن بشار که خویشاوند بدخویش به خواستگاری دخترش آمده است، می‌فرماید: «لاتزوجه ان كان سبی الخلق» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ۵۴)؛ اگر بدخلق است، دخترت را به همسری وی در نیاور.

۳-۶. مؤلفه‌های مؤثر در تحکیم روابط خانوادگی و ارتباطات خویشاوندی از منظر اهل بیت علیهم‌السلام کدام‌اند؟

۱-۳-۶. دینداری و تعهدات الهی

یکی از مؤلفه‌های مؤثر در تحکیم روابط خانوادگی و صلهٔ رحم، دینداری افراد است. افراد در خانواده، علاوه بر تأمین حقوق دنیوی خود حقوق معنوی خود را نیز جستجو می‌کنند. زن و مرد موظف به ایجاد زمینه مقتضی و رفع موانع برای دستیابی یکدیگر به این حقوق می‌باشند.

مردی به امام حسن علیه‌السلام عرض کرد: «دختری دارم، او را به ازدواج چگونه فردی در آورم؟ حضرت علیه‌السلام فرمودند: او را به ازدواج مردی با تقوا در آور؛ که اگر دوستش داشته باشد او را گرامی می‌دارد و اگر هم دوستش نداشته باشد، به او ستم نمی‌کند» (ابن ادریس حلی، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ۲۱۸)

۲-۳-۶. حیا و رعایت عفاف

حیا و اکنش درونی فرد به حضور و توجه دیگران است و یا به تعبیر مرحوم مجلسی، «ملکه نفسانی است که باعث خودداری از امور قبیح، تنفر از رفتار خلاف آداب و ترس از ملامت دیگران می‌گردد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۸، ۳۲۹).

«ثمره حیا پاکدامنی است» (آمدی، ۱۳۶۳، ۲۵۷).

از این رو، همان‌گونه که در روایات ذکر شده است، حیا یکی از مؤلفه‌های مهمی است که اغلب رفتارهای شخصی و اجتماعی متأثر از آن است و در صورتی که به آن توجه شود و عفاف زن و مرد در خانواده حفظ گردد، روابط خانوادگی مستحکم خواهد شد.

۳-۳-۶. امر به معروف و نهی از منکر

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همه افراد جامعه را کارگزار کنترل معرفی نموده و نظارت، مراقبت از یکدیگر را از وظایف افراد برمی‌شمارند. ایشان در باب نظارت همگانی می‌فرمایند: «همه شبان و مسؤول زبردستان خود هستید. رهبر شبانی است که باید از رعایای خود مراقبت کند و بزرگ خانواده در قبال باقی اعضای خانه مسؤول است و زن نسبت به خانه شوهر مسؤولیت دارد» (دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ۱۸۴).

در صورتی که این اصل اساسی در روابط خویشاوندی و در صله ارحام مد نظر قرار گیرد، خانواده در استحکام کامل خواهند بود.

۴-۳-۶. ارتباطات سالم

فردی که بتواند ارتباط سالمی با دیگران برقرار کند، در کانون توجه مثبت بسیاری از افراد خواهد بود. البته هر فردی باید دارای ویژگی‌هایی باشد، تا بتواند این ارتباط سالم را ایجاد نماید. ارتباط سالم و مفید در صورتی شکل می‌گیرد که

احساسات خود را آشکارا ابراز کنیم و به طرف مقابل هم امکان دهیم، تا احساسات خود را بیان کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: «کسی که برادر با ایمان‌اش را با گفتن کلامی ملاطفت‌آمیز مورد احترام قرار دهد، تا وقتی که او شادمان است، گوینده آن سخن همواره در سایه رحمت الهی به سر می‌برد» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ۲۰۶). ارتباط سالم زن و مرد با افراد دیگر و در اجتماع، خانواده را از افتادن در خطر فروپاشی و آسیب مصون می‌دارد و به تحکیم بیشتر آن کمک می‌کند.

۵-۳-۶. تفریحات سالم و شادی‌آور

در میان مجموعه علائق و رغبت‌های آدمی گرایش به شادی و نشاط، موقعیت و جایگاه خاصی دارد؛ زیرا او به دلیل حب ذات و غریزه صیانت نفس از هر آن چه نشاط‌آور و آرام‌بخش باشد، استقبال می‌کند و از هر عامل رنج و آزار، روی گردان است. به طور طبیعی انسان‌های سالم و بهنجار هر آنچه را برای خود می‌خواهد، نظیر شادابی، سرزندگی و موفقیت، همان را برای همسر و فرزندان‌شان نیز طلب می‌کنند و در جستجوی راه‌هایی برای افزایش ظرفیت‌های شادی، سرور و بهجت قلبی برای خود و خانواده خویش می‌باشند (شرفی، ۱۳۸۹، ج ۸، ۸۸).

در نظر گرفتن بخشی از اوقات شبانه روز برای ارتباط با خویشاوندان مورد تأکید اهل بیت علیهم‌السلام است. در این خصوص امام رضا علیه‌السلام می‌فرمایند: «کوشش کنید اوقات شما چهار زمان باشد: وقتی برای عبادت و خلوت با خدا، زمانی برای تأمین معاش، ساعتی برای معاشرت با برادران مورد اعتماد و کسانی که شما را به عیب‌هایتان واقف می‌سازند و در باطن به شما خلوص و صفا دارند و وقتی را هم به تفریحات و لذایذ خود اختصاص دهید و از شادی‌های تفریح، نیروی لازم برای عمل به وظایف وقت‌های دیگر را تأمین کنید» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵، ۱۲۳).

۶-۳-۶. محبت

در سیره اهل بیت علیهم السلام شواهد فراوانی دربارهٔ محبت به اعضای خانواده، به ویژه به فرزند هست. امام رضا علیه السلام در همین بارهٔ حدیثی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل می‌کند. ایشان می‌فرمایند: «بزرگان خود را احترام نهدید، به اطفال خود مهربانی کنید و با خویشان خود ارتباط داشته باشید» (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱، ۵۹۷).

خویشاوندان در روابط عاطفی با یکدیگر، باید این سخن گهربار امام رضا علیه السلام را در نظر بگیرند که می‌فرماید: «اگر مؤمنی خشمگین شود، عصبانیت، وی را از طریق حق بیرون نمی‌برد و اگر شادمانی یابد، این خرسندی، وی را دچار باطل نمی‌سازد و چون به اقتداری رسد، بیشتر از آنچه حق دارد، نمی‌گیرد» (فضل الله، ۱۳۸۵، ۲۳۶).

۶-۳-۷. احترام به والدین و سپاس‌گزاری از ایشان

فرزند باید در برابر والدین با فروتنی برخورد کند، جلوتر از آنان راه نرود، پیش از آنان ننشیند، به آنان تکیه ندهد، به آنان نگاه خیره و تند نکند، به هیچ وجه با والدین خود قهر نکند، کاری نکند موجب نفرین و اهانت دیگران به پدر و مادر خود شود (سالاری‌فر، ۱۳۸۷، ۸۷).

امام رضا علیه السلام در خصوص تشکر از والدین می‌فرماید: «خداوند عز و جل... به سپاس‌گزاری از خود و پدر و مادر فرمان داده است. پس هر که از پدر و مادرش سپاس‌گزاری نکند، از خداوند سپاس‌گزاری نکرده است» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۶۱۴).

احترام به والدین و سپاس‌گزاری از زحمات ایشان موجب تحکیم خانواده می‌گردد و خانواده را از معرض آسیب‌های اجتماعی مصون می‌دارد.

۶-۳-۸. ساده زیستی و قناعت در زندگی

یکی دیگر از مؤلفه‌های مؤثر در تحکیم روابط خانوادگی قناعت در زندگی

است. امام رضا علیه السلام می فرماید: «قناعت، باعث خویشتن داری و ارج مندی و آسوده شدن از زحمت فزون خواهی و بندگی در برابر دنیاپرستان است. راه قناعت را جز دو کس، نیماید: یا عبادت پیشه‌ای که خواهان مزد آخرت است، یا بزرگواری که از مردمان فرومایه دوری می کند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸، ۳۴۹).

در ارتباطات خانوادگی باید از چشم و هم‌چشمی‌ها اجتناب کرده و به آن چه داریم قانع باشیم. در این صورت خانواده از استحکام بیشتری برخوردار خواهد بود.

مؤلفه‌های مؤثر در تحکیم روابط خانوادگی و ارتباطات خویشاوندی بسیار زیادند که ما در این جا به برخی از آنها به اختصار اشاره نمودیم.

۴-۶. مصادیق صلۀ رحم در سیره و اندیشه‌های اهل بیت علیهم السلام کدام‌اند؟
 صلۀ رحم تنها رفتن به خانه بستگان نیست، بلکه مصادیق فراوانی دارد و مصادق کامل‌اش این است که پیش از دیگران نیاز آنان را برطرف و آنان را خوشحال سازد، پس صلۀ رحم و پیوند با هر خویشاوندی متناسب با شأن اوست، چنان که گاه تنها به سلام کردن به او یا پاسخ نیکو دادن به سلام اوست، زیرا وی به کمک مالی نیازی ندارد (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ۲۱۴-۲۱۵).

برخی شیوه‌ها و مصادیق صلۀ رحم عبارت‌اند از: ترک آزار خویشاوندان، سلام و تکریم، اطعام گرچه به جرعه آبی باشد، عیادت از بیمار، شرکت در مراسم عزا، زیارت و دیدار، هدیه دادن و تأمین نیازهای آنان پیش از دیگران (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ۲۱۵).

امام صادق علیه السلام در احادیثی چنین فرمودند: «صلۀ رحم کنید، هر چند با سلام کردن باشد، با خویشانت پیوند برقرار کن، هر چند با جرعه‌ای آب، با عشیره خود صلۀ رحم کنید و در تشییع جنازه آنان حاضر شوید، از بیمارشان عیادت و حقوق آنان را رعایت کنید، برترین پیوند خویشاوندی این است که از آزارشان

خودداری شود (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ۲۱۴-۲۱۶).

در این روایات برخی از مصادیق صلۀ رحم بیان شده است. صلۀ رحم مصادیق فراوانی دارد که ابعاد مالی، عاطفی، اخلاقی و... را شامل می‌شود.

۵-۶. بر مبنای سیره و اندیشه‌های اهل بیت علیهم‌السلام صلۀ رحم چه آثار و پیامدهایی به دنبال دارد؟

امام باقر علیه‌السلام، آثار شگفت‌انگیز صلۀ رحم را این گونه بیان می‌کند: «پیوند با خویشان، اعمال را پاکیزه و نیکو می‌کند و به بهترین درجه از کمال می‌رساند. بزرگ‌ترین ثواب را ارزانی صاحب‌اش می‌دارد و او را از کاستی‌ها، پاک و مقبول درگاه الهی می‌سازد. ثروت را فزونی می‌دهد، گرفتاری‌ها و بلاها را دور، حساب روز قیامت را آسان می‌کند و مرگ را به تأخیر می‌اندازد» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ۱۵۰، ح ۴).

همچنین امام صادق علیه‌السلام در مورد آثار دید و بازدید فرموده است: «صلۀ رحم اعمال را پاک، اموال را افزون، بلاها را دفع، حساب را آسان، اجل را به تأخیر، عمر را طولانی، اخلاق را نیکو، دست را بخشنده، و دل و جان را خوش می‌سازد» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ۱۵۱، ح ۶ و ۱۲).

امام رضا علیه‌السلام نیز در این خصوص فرموده‌اند که رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «هرکس یک چیز را برای من ضمانت کند، چهار چیز را برای او ضمانت می‌کنم. او صلۀ رحم کند، آن گاه بستگان او را دوست داشته باشند، روزی او زیاد شود، عمرش طولانی و خدا وارد بهشت‌اش کند» (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ۴۴).

از این روایات استنباط می‌شود که صلۀ رحم آثار بسیار مادی و معنوی و فردی و اجتماعی به دنبال دارد که کلیۀ ابعاد زندگی اعم از اخلاقی، دینی، اجتماعی، اقتصادی، عاطفی، فرهنگی و... را دربرمی‌گیرد.

نتیجه‌گیری

۱. براساس سیره و آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام منظور از صلۀ رحم و دید و بازدید، رسیدگی به خویشان، بستگان و دوستان است و این رسیدگی می‌تواند به صورت کمک‌های مالی، فکری، عاطفی و... باشد.
۲. شخصیت هر انسانی متأثر از خانواده و محیطی است که در آن شکل می‌گیرد. روابط افراد در محیط خانواده، نه تنها رفتار او را تحت تأثیر مستقیم و شدید خود قرار می‌دهد، بلکه افکار و اندیشه‌ها و در نهایت سعادت و شقاوت او را می‌سازد.
۳. در سیره اهل‌بیت علیهم‌السلام، خانواده رنگ الهی و عبادی به خود می‌گیرد و همه جنبه‌های گوناگون رفتار آدمی در جهت نیل به هدف غایی که کمال مطلوب او است، معنا و مفهوم می‌یابد.
۴. براساس سیره و آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام که در این تحقیق بدان اشاره شد، ارتباط صمیمانه با دیگران، خصوصاً اقوام و خویشان، امکان توفیق و بهره‌گیری مناسب و شایسته از سرمایه‌های وجودی ایشان، کاهش نگرانی‌های ناشی از احساس غربت در میان جمع انسان‌ها، برخورداری از امنیت خاطر ناشی از پشتیبانی و حمایت همه‌جانبه و مخلصانه ایشان به هنگام بروز حوادث، پر کردن اوقات فراغت در نتیجه برقراری تعامل پیوسته با یکدیگر از جمله عواملی هستند که می‌توانند فرد را تا حد زیادی برای مقابله با آسیب‌های روانی اجتماعی یاری دهند.
۵. مؤلفه‌هایی که از دیدگاه اهل‌بیت علیهم‌السلام بیان شده، برای سالم نگه داشتن محیط خانه و جامعه و برای سالم رسیدن این قافله بشری به سر منزل مقصود است، از این رو است که برای سلوک در خانه و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند و همچنین جهانی که امروزه با گسترش شبکه ارتباطات در حکم دهکده است، نیاز به برنامه‌ریزی دقیق جهت استفاده از سیره و آموزه‌های ایشان داریم.
۶. بالا بردن سطح آموزه‌های دینی و مذهبی مردم و جایگزین کردن فرهنگ

اصیل اسلامی در روابط خویشاوندی به جای فرهنگ‌های وارداتی بیگانه، بسیار ضروری به نظر می‌رسد.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم.
۲. آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۲)، *غررالحکم و دررالکلم*، ترجمه محمد علی انصاری، قم، امام عصر علیه السلام.
۳. ابن‌ادریس حلی، محمد بن منصور (۱۴۰۸ق)، *مستطرفات السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی*، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۴. بیدی، اعظم (۱۳۹۱)، «صله رحم در آیات و روایات و پیامدهای فردی و اجتماعی آن»، پایان‌نامه، مشهد، حوزه علمیه خراسان.
۵. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۷۷)، *نهج الفصاحه*، تهران، انتشارات جاویدان.
۶. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱)، *مفاتیح الحیات*، قم، اسرا.
۷. حر عاملی، محمد بن الحسین (۱۴۰۹ق)، *وسائل الشیعه*، تهران، مکتبه الاسلامیه.
۸. دیلمی، شیخ حسن (۱۴۱۲ق)، *ارشاد القلوب الی الصواب*، قم، شریف رضی.
۹. زاهری، احسان (۱۳۸۷)، *اندیشه‌های رضوی*، تهران، طیار.
۱۰. زمانی، زهرا (۱۳۹۰)، «صله رحم و آثار اجتماعی آن»، پایان‌نامه کارشناسی، قم، حوزه علمیه معصومیه.
۱۱. زیدی، سید علیرضا (۱۳۹۱)، «صله رحم از دیدگاه قرآن و احادیث»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم، مجتمع آموزش عالی فقه.
۱۲. سالاری‌فر، محمد رضا (۱۳۸۷)، *خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی*، تهران، سمت.
۱۳. شرف‌الدین، سید حسین (۱۳۷۸)، *تحلیلی اجتماعی از صله رحم*، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
۱۴. شعاع کاظمی، مهرانگیز (۱۳۸۴)، «خانواده و آسیب‌های روانی موجود در آن»، مجله معرفت، شماره ۹۴، صص ۵۴-۵۵.
۱۵. صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۴۰۴ق)، *عیون اخبار الرضا*، تحقیق شیخ حسین اعلمی، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۱۶. عطاردی خوششانی، عزیزالله (۱۴۰۶ق)، *مسند الامام الرضا علیه السلام*، مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
۱۷. فرجاد، محمد حسین (۱۳۶۳)، *آسیب شناسی اجتماعی*، تهران، بدر.
۱۸. فضل‌الله، محمد جواد و عارف، سید محمد صادق (۱۳۸۵)، *تحلیلی از زندگی امام رضا علیه السلام*، قم، بنیاد پژوهش‌های قرآنی.

۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵)، اصول کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۲۰. کول، کریس (۱۳۷۷)، کلید طلایی ارتباطات، ترجمه محمد رضا آل یاسین، تهران، نشر هامون.
۲۱. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار، بیروت، دار الأحياء التراث العربی.
۲۲. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۴)، منتخب میزان الحکمه، ترجمه حمید رضا شیخی، قم، دارالحديث.
۲۳. مقدس جعفری، محمد حسن (۱۳۷۶)، «آسیب شناسی اجتماعی با تکیه بر عوامل خانوادگی»، فصلنامه علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره ۲۵ و ۲۶، صص ۵۹-۸۰.